

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(470+571) «1801/1812»

Гуцало І.І.

ФРАНЦУЗЬКИЙ НАПРЯМОК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ У 1801–1812 РР.

Питання щодо формування напрямів зовнішньої політики є актуальним для незалежної України. Саме тому вивчення історичного досвіду побудови дипломатичних відносин є практично затребуваним. На особливу увагу заслуговує зовнішня політика Росії у першій чверті XIX ст., складовою якої були російсько-французькі відносини. У складний та суперечливий період XIX ст. стосунки Російської імперії з Францією були надзвичайно актуальними і займали чинне місце, оскільки від них значним чином залежала уся геополітична картина Європи.

Аналізуючи дореволюційну історіографію, потрібно, перш за все, виділити працю М. К. Шильдера, у котрій значну цінність представляють додатки, де відображені важливі документи про міжнародне становище Росії першої половини XIX ст. [13].

Досліджували питання російсько-французьких відносин радянські історики. Серед таких можна виділити Л. Г. Бескровного, А. М. Сахарова, [1; 10]. На особливу увагу заслуговує праця Н. С. Киняпіної, у якій висвітлені етапи і напрями зовнішньої політики Російської імперії першої половини XIX ст. [8].

Необхідно відзначити працю А. Валлотона, в якій автор аналізує дипломатичні стосунки імператора Олександра I з Наполеоном Бонапартом у контексті європейської зовнішньої політики Росії [2].

Висвітлюючи сучасну історіографію, необхідно відзначити працю В. Г. Сироткіна, в якій він розкриває зовнішньополітичні курси двох монархів та їх дипломатію. Особлива цінність дослідження полягає у тому, що воно у своїй більшості спирається на архівні матеріали [11].

Зовнішньополітичний курс Російської імперії досліджує в своїй праці М.Я. Геллер, аналізуючи документи, присвячені цій тематиці [7].

Мета статті – дослідження характерних рис формування дипломатичних стосунків між Росією та Францією у 1801–1812 рр.

Міжнародне становище початку ХІХ ст. визначалось боротьбою двох держав – Англії та Франції за панування у Європі. У момент вбивства імператора Павла у березні 1801 р. Росія фактично знаходилась у союзі з Францією, проте одночасно ворогувала з Англією. Саме на таких засадах розпочалось царювання імператора Олександра І [8, 23]. 8–10 жовтня 1801 р. у Парижі був підписаний російсько-французький мирний договір, за яким поновлювались дипломатичні відносини, що існували за зразком російсько-французьких до 1789 р. За ним передбачалося підписання комерційних угод [3, 35–39].

До згаданого договору була додана таємна конвенція, котра визначала майбутні франко-російські відносини. В ній проводилась ідея співпраці Росії та Франції при врегулюванні німецького питання [3, 100–101]. Фактично це був поділ сфер впливу у Європі на основі статус-кво 1801 р. і встановлення спільного впливу Росії і Франції на справи Центральної Європи [11, 454].

Військова міць Франції почала зростати з 1804 р., коли Наполеон був оголошений імператором [1, 339]. Для Росії військове протистояння з Францією було об'єктивно небажаним, оскільки у той час Олександр І прагнув розвинути успіхи російсько-турецьких воєн і претендувати на протоки і Польщу, приєднання Молдавії і Валахії. До сфери інтересів Росії входила і Фінляндія. Наполеон прагнув забезпечити собі свободу у боротьбі з Англією, і поширити свою владу на Південну та Центральну Європу [10].

Аналізуючи таку ситуацію, Адам Чарторийський у своїх мемуарах зазначав, що перед Росією вимальовується перспектива повної втрати свого впливу у Європі, можливість війни у всіх своїх кордонах, закриття двох виходів до моря і втрату двох провінцій. Він наголошував на тому, що пасивна політика імператора завдасть шкоди державі. Чарторийський, з огляду на ситуацію, яка виникла в Європі, наголошував на потребі активної дипломатії. Майбутнє Росії мало засновуватись на освоєнні величезної території, а не на подальших захопленнях [16, 85].

Особливо загострились російсько-французькі відносини у 1804 р., після вбивства герцога Енгієнського. Арешт дворянина французькими жандармами на території суверенного Німецького союзу був незаконним актом, який викликав протест російського уряду [12, 64]. У серпні цього ж року між Росією і Францією були припиненні будь-які дипломатичні стосунки і питання про війну фактично було вирішене.

Проте Олександр I розумів, що воювати без союзників неможливо. Тому вже у вересні 1804 р. до Лондону прибув російський посол Н. Новосильцев. В результаті переговорів в квітні 1805 року був підписаний проект угоди, за якою метою союзу визнавалось звільнення Італії, Північної Німеччини, Голландії, Швейцарії, повернення Франції до кордонів 1792 р., відновлення старих монархічних порядків [8, 27]. Таким чином, підписання англо-російського союзного договору поклало початок антинаполеонівської коаліції. До цієї коаліції були згодом залучені Пруссія, Швеція та Туреччина. Це було значною перемогою російської дипломатії.

Учасники коаліції навіть намагалися скомпроментувати Наполеона в очах французького населення [4, 376]. Основною метою проведення такої політики було прагнення відсторонити Першого Консула від армії. Проте не дивлячись на декларативну міць коаліції, Франція виявилась міцнішою. Перемога під Аустерліцем і Пресбурзький мир довели величезний вплив Франції у Європі.

У січні 1806 р. на засіданні Державної ради відбувалось обговорення зовнішньополітичного курсу Росії. Якісно новою була ідея політичного діяча А. Б. Куракіна. Він стверджував, що Англії потрібен союз з Росією лише для наступальної війни проти Франції на континенті. Росію цікавив лише захист власних кордонів, тому автор пропонував відмовитись від союзу з Англією проти Франції, проте англо-російську торгівлю потрібно було підтримувати і розвивати [12, 78–79]. Залишаючись осторонь, Росія лише вигравала, оскільки обидві сторони потребували її підтримки, і Олександр I без суттєвих військових зусиль, а виключно завдяки власній дипломатії міг здійснювати захист власних кордонів і розширити їх.

Також Куракіним була виголошена пропозиція про заключення франко-російського договору про союз. Малося на меті організувати боротьбу проти Наполеона шляхом військової нейтралізації його імперії в рамках союзу. В основі союзу лежала попередня ідея поділу «сфер впливу» в континентальній Європі. Також автор проекту пропонував укласти договір, який би мав характер сепаратної угоди, і у ньому були б відсутні зобов'язання вести війну проти Англії.

22 червня 1807 року, після битви при Прейсиш-Ейлау (яка відбулась 14 червня), було підписано перемир'я між Францією та Росією строком на один місяць. Наполеон підкреслив, що інтереси обох держав вимагають не тільки миру, але і союзу між ними [1, 347]. Перший Консул прийняв запропоновану Росією демаркаційну лінію по Неману, погодився протягом

чотирьох–п'яти днів заключити перемир'я з пруським королем і навіть дав час Олександрові обдумати умови миру. Обидві сторони погоджувались призначити уповноважених для заключення миру [5, 251].

Вже перші зустрічі виявили серйозні розбіжності між сторонами. Одним з центральних питань перемовин було питання про незалежність Пруссії. Наполеон намагався ліквідувати Пруссію як суверенну державу, у той же час Олександр старанно відстоював інтереси свого переможеного союзника, прагнучи таким чином поновити свій авторитет у Європі і створивши Пруссію ефективною противагою Франції. У результаті переговорів 25 червня 1807 р. уповноваженим від Росії А. Куракіним і Дм. Лобановим-Ростовським та Ш. Талейраном від Франції був підписаний Тільзітський договір, який включав в себе 29 статей та дві секретні угоди [14, 35].

Згідно з першими статтями договору припинялись неприємельські дії на суші та морі, всі військові судна, взяті в полон під час війни, повертались у власність Франції та Росії. Наполеон повертав Пруссії частину завойованої у неї Францією території (Силезію, Бранденбург і Померанію). Перший Консул, прагнучи посварити Росію і Пруссію, нав'язав Олександрові І Белостокську область, яка відійшла до Пруссії за польськими поділами. Із Західної Пруссії було утворено Вестфальське королівство, правителем якого був призначений брат Бонапарта. З польських земель, що належали Пруссії, було створено Велике герцогство Варшавське, яке очолив саксонський король – союзник Наполеона.

Таким чином, Перший Консул створив там стратегічний плацдарм для майбутньої війни Франції з Росією. Наполеон брав участь у переговорах між Росією та Англією. Олександр погоджувався на посередництво Франції у перемовинах з Туреччиною. Російський уряд зобов'язав вивести свої війська з Дунайських князівств. В той же час обидві сторони домовились поділити Європу на сфери впливу: Західна Європа визнавалась підконтрольною Франції, а східна – Росії [11, 462].

У «Додаткових інструкціях», складених дещо пізніше основного документу, російські дипломати наголошували на небажанні укладати союз, який міг сприяти втягненню Росії у нову війну, тепер уже на боці Франції. Також був укладений «Проект додатків до інструкцій», за яким Росія мала взяти на себе роль посередника у врегулюванні розбіжностей між Францією і Англією. Для об'єктивного виконання цієї місії у неї не повинно було бути

жодних попередніх зобов'язань перед обома сторонами. Французький уряд наполягав на негайному укладенні договору [3, 757–759].

Тільзйтський мир різко переорієнтував російську зовнішню політику. Росія приєдналась до континентальної блокади Англії, змушена була відмовитись від підтримки Пруссії, але отримала свободу дій щодо Туреччини і Швеції. Отже, Росія тепер могла робити кроки з метою приєднання Дунайських князівств – Молдавії і Валахії, а також Фінляндії [10].

Новий етап російсько-французьких відносин склався саме під час переговорів в Ерфурті, які тривали з 28 вересня по 14 жовтня 1808 р. Сюди були запрошені чисельні європейські можновладці, які засвідчили на цьому зібранні сюзеренітет французького імператора. Таким чином, Наполеон створював власний образ «володаря Європи» [2, 296]. Ерфуртська конвенція підтвердила і поновила союз, укладений в Тільзїті.

Як і в Тільзїті, позиції «союзників» з цілого ряду найважливіших питань суттєво розходились. Наполеон, як і раніше, прагнув змусити Росію прийняти активну участь у війні проти Англії. Особливо важливою була для нього військова підтримка Росії проти Австрії.

Статті Ерфуртської російсько-французької союзної конвенції від 12 жовтня 1808 р. в частині, яка стосувалася Англії, були спроби Франції попередити заключення сепаратного російсько-французького договору [19, 218–219].

В Ерфурті Наполеон твердо обіцяв підтримати російські прагнення отримати Дунайські князівства, погодився припинити окупацію Пруссії, проте натомість отримав обіцянку Росії приєднатися до Франції, якщо на неї нападе Австрія [6, 654]. Наполеон був проти захоплення Росією Босфора і Дарданелл [13, 466].

Тільзйтський мир і перемовини в Ерфурті Наполеон розцінив як тимчасову перерву у війні з Росією. Вже у 1809 році, під час австро-французької війни проявилась криза у стосунках між Росією та Францією. Росія за попередніми договорами формально мусила брати участь у війні проти Австрії на боці Франції. Проте Олександр I ще в січні 1809 року підписав з австрійським імператором угоду, яка була письмовою гарантією нейтралітету. І хоча Росія формально оголосила Австрії війну, відкликала свого посла з Відня і висунула на австрійський кордон один корпус військ, який практично не приймав активної участі у військових діях [12, 226–227].

З 1810 р. франко-російські відносини вступили в нову стадію. І хоча в офіційній переписці імператори намагались обмінюватись люб'язностями, обидва двори напружено готувались до неминучого зіткнення [7].

Наполеон дійшов думки, що континентальна блокада, розпочата Францією проти Англії, за підтримки багатьох європейських держав, у тому числі, і Росії, є невдалим політичним кроком. Тому переваг від союзу з Російською імперією Наполеон більше не вбачав. Пруссія, Данія і Швеція, які були союзниками Франції, за своєю силою на континенті поступалися силі Росії. Остання виявилась головним супротивником Франції, і могла протистояти силам Наполеона на Півночі і Сході Європи [13, 472].

Головною метою Наполеона у 1810–1812 рр. став розгром Росії і розподіл її на частини. Обидві сторони формально залишались союзниками, але вели підготовку до рішучої сутички [9, 39]. Дипломатична політика того часу була спрямована на спостереження і виявлення військової міці суперників.

У березні 1811 р. французькою дипломатією було здійснено спробу пом'якшити загострені у грудні 1810 р. – квітні 1811 р. франко-російські відносини. Міністром закордонних справ став Гюго Маре, замість вороже налаштованого щодо Росії Шампаньї, а послом Росії замість Коленкура був призначений генерал Лористон [12, 292]. Всі ці перестановки були зроблені з метою виграти час для підготовки до війни з Росією. Для Наполеона вона стала неминучою.

До літа 1812 р. обидві держави вже завершили дипломатичну і військову підготовку до нової війни. Франція у лютому і березні уклала союз з Пруссією і Австрією, Росія в квітні – союз із Швецією, і в травні мир – з Туреччиною [12, 347].

Отже, у першій чверті XIX ст. французький вектор зовнішньої політики Росії був одним з провідних. Відносини двох держав протягом зазначеного періоду характеризувались маневруванням і пошуком вигідної співпраці. Проте тактика дипломатичних поступок не змогла приховати протистояння двох монархів і її результатом часто ставало відкрите протистояння. Лише вміла дипломатична політика дозволяла Олександрю I досягати позитивних результатів під час переговорів і заключення мирних договорів. Проте на початку другого десятиріччя XIX ст. протистояння Росії і Франції досягло найвищої точки і вилилося у Вітчизняну війну.

Джерела та література

1. Бескровный Л. Г. Борьба против наполеоновской Франции в Центральной Европе / Л. Г. Бескровный // Вопросы истории внешней политики СССР и международных отношений. Сборник Статей. – М., 1976. – С. 337–371.
2. Валлоттон А. Александр I / А. Валлоттон. – Москва, 1991 год. – 356 с.
3. Внешняя политика России XIX и начала XX века / Документы российского министерства иностранных дел. – Серия (1801–1815). – Т. 1. – М. : Политическая литература, 1961. – 759 с.
4. Внешняя политика России XIX и начала XX века / Документы российского министерства иностранных дел. – Серия (1801–1815). – Т. 2. – М. : Политическая литература, 1961. – 744 с.
5. Внешняя политика России XIX и начала XX века / Документы российского министерства иностранных дел. – Серия (1801–1815). – Т. 3. – М. : Политическая литература, 1961. – 834 с.
6. Внешняя политика России XIX и начала XX века / Документы российского министерства иностранных дел. – Серия (1801–1815). – Т. 4. – М. : Политическая литература, 1961. – 783 с.
7. Геллер М. История Российской империи. – Режим электронного доступа до монографії : http://www.krotov.info/history/11/geller/gell_19a.html.
8. Киняпина Н. С. Внешняя политика России первой половины XIX века / Н. С. Киняпина. – М. : Высшая школа, 1963 г. – 324 с.
9. Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром I. Перевод с французского А. Дмитриевой. – Том второй. – Москва, Книгоиздательство К. Ф. Некрасова, 1913. – 328 с.
10. Сахаров А. Н. Александр I / А. Н. Сахаров. – Режим электронного доступа до монографії : http://www.krotov.info/history/11/geller/gell_19a.html.
11. Сироткин В. Г. Из истории дипломатических и торговых отношений России с Францией и Англией в первые годы XIX в. / В. Г. Сироткин // Международные отношения. Политика. Дипломатия. Сборник статей к 80-летию академика И. М. Майского. – 1964. – С. 451–464.
12. Сироткин В. Г. Наполеон и Александр I: Дипломатия и разведка Наполеона и Александра I в 1801–1812 гг. / В. Г. Сироткин. – М. : Эксмо, 2003. – 456 с.
13. Шильдер Н. К. Император Александр I. Его жизнь и царствование. В 4 т. – СПб., 1905. – Т. 3. – 569 с.

Гуцало І. І. Французський напрямок зовнішньої політики Росії у 1801–1812 рр.

У статті висвітлюється питання російсько-французьких відносин у 1801–1812 рр., співпрацю європейських держав у антинаполеонівському протистоянні та причини, які призвели до початку Вітчизняної війни 1812 р. у Росії.

Ключові слова: Росія, Франція, Наполеон, Олександр I, Ерфурт, Тільзіт, Вітчизняна війна.

Гуцало І. І. Французское направление внешней политики России в 1801–1812 гг.

В статье освещаются вопросы российско-французских отношений в 1801–1812 гг., сотрудничество европейских государств в антинаполеоновском противостоянии и причины, которые привели к началу Отечественной войны 1812 г. в России.

Ключевые слова: Россия, Франция, Наполеон, Александр I, Эрфурт, Тильзит, Отечественная война.

Gutsalo I.I. French direction of a foreign policy of Russia in 1801–1812.

The article highlights the issue of Russian-French relations in 1801–1812, the cooperation of European countries in the fight against France, and the reasons that led to the beginning of World War in 1812 year in Russia.

Key words: Russia, France, Napoleon, Alexander I, Erfurt, Tilzit, World War.

УДК 34(470+571) "18"

Ковальчук Є.Ю.

ІДЕОЛОГІЯ ТЕРОРИЗМУ В РОСІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Тероризм та його наслідки є однією з основних і найболучіших проблем, з якими зараз дуже часто зіштовхується сучасний світ. Хвиля тероризму, що заповонила Росію в останні роки, змушує ще раз заглянути в те універсальне дзеркало, яке має назву історія. Саме вона, як відомо, має властивість повторюватися. У випадку з тероризмом вона повторюється частіше як трагедія, а не як щось позитивне. І тому дуже важливо для нас засвоїти її уроки, поки ми ще можемо, щось змінити.

Тема тероризму є актуальною для сучасного цивілізованого світу. Схвильований погрозою з боку міжнародного тероризму – чуми ХХІ ст. він у пошуках ефективних шляхів його стримування й припинення звертається до минулого, намагаючись простежити аналогії, отримати уроки. Історія Росії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. пронизана тероризмом: народовольчим, есерівським, більшовицьким, анархістським.

В історії Росії тероризм був представлений ідеологією й практикою організації «Народна воля». Тому на особливу увагу заслуговує процес її виникнення та діяльності.

Даною проблемою досить ґрунтовно займалися О. Будницький, В. Бурцев, О. Галактіонов, О. Рудницька, С. Сватіков, М. Троїцький [11; 5; 15; 4; 6; 12].

Із зарубіжних вчених необхідно відзначити праці Л. Базилева, М. Ваврикової і Р. Хінглі [18; 19; 17].

Вищезгадані науковці займалися глибоким дослідженням зародження й розвитку партії «Народна воля», приділяли увагу судовим процесам над учасниками партії, в їх працях докладно розглянутий процес «20-ти», «50-ти», є цікаві судження про процеси 1 березня 1881 р. Ними